

УДК 373. 3. 016:30

**РЕАЛІЗАЦІЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ЗМІСТОВОЇ ЛІНІЇ НА УРОКАХ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ**

Катерина Нор

У статті дається теоретичне обґрунтування реалізації соціокультурної змістової лінії на уроках української мови через вивчення народознавчого матеріалу. Автор визначає напрями та структуру формування мовної компетентності на народознавчому матеріалі.

Ключові слова: *суспільствознавчі поняття, соціокультурна змістова лінія, народознавство, учні початкових класів, мовна компетентність.*

РЕАЛИЗАЦИЯ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ СОДЕРЖАТЕЛЬНОЙ ЛИНИИ НА УРОКАХ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Екатерина Нор

В статье дается теоретическое обоснование реализации социокультурной содержательной линии на уроках украинского языка через изучение народоведческого материала. Автор определяет направления и структуру формирования языковой компетентности на народоведческом материале.

Ключевые слова: обществоведческие понятия, социокультурная содержательная линия, народоведение, ученики начальных классов, языковая компетентность.

REALIZATION OF A SOCIOCULTURAL CONTEXT IN THE UKRAINIAN LANGUAGE LESSONS IN PRIMARY SCHOOL

Kateryna Nor

The article provides a theoretical basis for the implementation of a socio-cultural contextual lines in the Ukrainian language lessons studying ethnology material. The author identifies trends and structure of linguistic competence formation based on ethnology material.

Key words: Social science concepts, sociocultural contextual line, ethnology, primary school pupils, language competence.

Актуальність поставленої проблеми. Ми живемо в дуже складний час, коли на деякі події починаємо дивитися по-іншому, відкриваємо нове, переоцінюємо минуле. Народна культура за всі часи була базисом усієї національної культури, її історичною основою. Виховання підростаючого покоління для кожної нації є найважливішим складником. Передача всіх культурно-історичних традицій батьків, дідів і прадідів завжди гарантувала вічність життя нації.

Створення умов для формування національної свідомості, духовно багатой мовної особистості є одним із важливих завдань навчання української мови учнів початкової школи. Це завдання реалізується засобом соціокультурної змістової лінії, яка сприяє становленню в учнів уявлення про світ, природу, суспільство, ознайомленню їх із основними культурними набутками рідного народу і людства в цілому, розвитку духовної сфери особистості,

зокрема моральних переконань, відчуття прекрасного.

У соціокультурному вихованні молодших школярів народознавчий матеріал виступає як джерело базових, споконвічних елементів культури, які стають підґрунтям для формування світовідчуття людини, культуровідповідної картини світу, соціальних настанов та ціннісних якостей.

Використання народознавчого матеріалу на уроках української мови зумовлене переходом початкової школи на нові навчальні програми та недостатньою кількістю в підручниках навчального народознавчого матеріалу. Разом із тим, аналіз результатів цілеспрямованих спостережень уроків з української мови свідчить про те, що народознавчий матеріал, як правило, використовується епізодично, без детально розробленої методики його опрацювання. Недоліки у використанні народознавчого матеріалу в початковій школі та необхідність методичного

вдосконалення його застосування визначили мету даної статті.

Мета статті – теоретично обґрунтувати реалізацію соціокультурної змістової лінії на уроках української мови в початкових класах на основі вивчення народознавчого матеріалу.

Аналіз останніх наукових досліджень. Народознавчий підхід у навчально-виховному процесі сприяє формуванню суспільствознавчих понять, готовності виконувати заповіді батьків. Такої точки зору дотримувалися провідні українські педагоги, зокрема О. Духнович, І. Огієнко, Ю. Дзерович, П. Холодний, І. Бажанський, С. Русова, А. Волошин, Г. Ващенко, В. Сухомлинський та інші. Життя молодших школярів повинно будуватися з урахуванням народних традицій трудового, родинно-сімейного, морально-естетичного та духовного виховання.

Проблема відродження національної культури і шляхів її реалізації в загальноосвітній школі розробляється на сучасному етапі багатьма дослідниками (М. Стельмахович, Ю. Руденко, П. Ігнатенко, В. Стрілько, Н. Сивачук, К. Чорна, О. Любар, Д. Федоренко та ін.). Проте слід зазначити, що проблема використання народознавчого матеріалу з метою формування суспільствознавчих понять під час вивчення української мови в початковій школі висвітлена недостатньо й потребує вдосконалення її змістової та методичної сторін із урахуванням сучасних вимог, які ставить Державний стандарт початкової загальної освіти.

Виклад основного матеріалу. Початкова школа виконує роль фундаменту, на якому будується вся

система громадянського виховання школярів, формування в них любові до рідного краю, України, історичної пам'яті, духовності, національного характеру. Все, що закладається учням у цей період навчання та виховання, визначає в подальшому успіх процесу формування особистості, її світогляду і загального розвитку. Набуті в початковій школі особистісні якості, а також знання, уміння і навички не лише забезпечують основу навчання та виховання підлітків, а й значною мірою визначають особливості практичної, громадянської та професійної діяльності дорослої людини.

Психолог Л. Виготський зазначав інтенсивність розвитку інтелекту в молодшому шкільному віці. До моменту переходу у 5 клас школярі повинні навчитися самостійно розмірковувати, робити висновки, зіставляти, аналізувати, знаходити загальне й окреме, установлювати закономірності [2].

Д. Ельконін і В. Давидов указували, що молодший шкільний вік – це особливий період у житті дитини, коли відбувається перебудова всієї системи відношень дитини з дійсністю [3]. У дослідженнях Л. Божович, Л. Виготського, Н. Менчинської, С. Рубінштейна, Г. Цукерман встановлено, що в молодшому шкільному віці інтенсивно формуються інтелектуальні, моральні й соціальні якості в процесі осягнення навколишнього світу: природи, людських відношень, діяльності людей. Психолого-педагогічними особливостями молодшого школяра є емоційність, допитливість, розвиток мислення і пізнавального інтересу. Мислення в молодшому шкільному віці характеризується появою оціночних суджень, заснованих на аналізі та синтезі,

узагальненні та елементарній абстракції. Такі якості допомагають дитині проникати в сутність деяких явищ, розкривати їх причини.

Діти молодшого шкільного віку дуже легко і з бажанням засвоюють нові слова та мовні звороти, успішно поповнюють свій лексичний запас, оволодівають різними лінгвістичними конструкціями. Без особливих труднощів у них формується мовний слух, артикуляція. Така можливість швидкого засвоєння мовних форм з роками зменшується. Більш того, якщо формування мови з будь-яких причин вчасно не здійснюється, то її розвиток у подальшому утруднюється. Більш зрілий мозок і набутий життєвий досвід не стають стимулюючим фактором у початковому засвоєнні мови.

Молодший шкільний вік – це час, коли за допомогою рідної мови відбувається інтенсивна етнізація дитини, закладаються основи світобачення і світосприйняття, культури мовлення та спілкування, розвиваються комунікативні здібності, пізнавальна активність, образне, творче мислення. У педагогічній спадщині Г. Сковороди, О. Духновича, К. Ушинського, С. Русової, Г. Ващенко, В. Сухомлинського, М. Стельмаховича, Р. Скульського та інших знаних педагогів переконливо доведено, що дитина для розкриття своїх природних схильностей, розвитку здібностей, найповнішого виявлення етнопсихологічних особливостей має перебувати під постійним виховним впливом матеріальної і духовної культури рідного народу [5; 6; 7].

У Державному стандарті початкової загальної освіти зазначено, що курс української мови покликаний прилучити молодших школярів до

скарбниць духовності й культури рідного народу, виховувати громадянськість, патріотизм, національну самосвідомість у дитини, тобто має сприяти формуванню національно-мовленнєвої особистості, яка розвивається в умовах етносередовища і є носієм та транслятором рідної мови і культури [4].

К. Ушинський у своїх статтях, книгах визначає, що справжня любов до Батьківщини повинна поєднуватися зі знаннями мови, мистецтва, кращих традицій і звичаїв народу.

Рідна мова – найкращий виразник духовної культури українського народу. Дитина, оволодіваючи мовою своїх батьків, прилучається до рідної культури, засобами якої формується «корінь духовності». У своїй статті «Рідне слово» К. Ушинський писав про значення рідної мови: «Мова народу – кращий, що ніколи не в'яне і вічно знову розпускається, цвіт усього його духовного життя, яке починається далеко за межами історії. У мові одухотворяється весь народ і вся його Батьківщина» [8, с. 110]. С. Русова писала: «Все виховання – має бути національним, зростати на рідній землі, серед рідного слова» [5, с. 204].

В. Сухомлинський вважав: «Домогтися, щоб вихованця вже у дитинстві хвилювало нинішнє і майбутнє Вітчизни – одна з найважливіших передумов запобігання моральних зривів у роки отрочтва. Громадянські думки, почуття, тривоги, громадянський обов'язок, громадянська відповідальність – це основа людської гідності», він також зазначав, що молодших учнів необхідно знайомити із широким колом історичних подій; читати їм розповіді про минуле людства, у «результаті у свідомості

дитини формується перше поняття про добро і зло, справедливість і несправедливість, честь і безчестя» [7].

Учені-педагоги Ш. Амонашвілі, О. Богданова, О. Савченко констатують у молодших школярів навички суспільної поведінки, наявність діяльнісного підходу, усвідомленого ставлення до навколишнього світу.

Використання текстів народознавчої спрямованості на уроках української мови дозволяє впливати на морально-етичні якості особистості дитини, удосконалюючи її знання про історію, культуру і традиції українського народу. Через прислів'я, приказку, легенду, казку, народну прикмету, оповідання, розповідь про родовід дитина дізнається про минувшину, про тих, хто боронив рідну землю від нападників («Кирило Кожум'яка», «Козак Мамарига» тощо). Запропоновані завдання пов'язуються з матеріалом, який вивчається, спрямовується на стимулювання активної розумової діяльності дітей. Знання про мову даються у взаємозв'язку з культурою свого народу.

Аналіз підручників, укладених на основі навчальних програм, що на даний момент чинні для освітнього процесу у 2–4 класах, довів, що основними шляхами реалізації суспільствознавчого компонента можуть стати:

- Добір текстів народознавчої тематики різних жанрів і стилів мовлення.
- Використання спеціальної системи вправ народознавчого змісту з метою збагачення мовлення молодших школярів українознавчою лексикою.
- Застосування народознав-

чого матеріалу для проведення навчальних переказів, диктантів, уроків зв'язного мовлення.

- Застосування нетрадиційних форм проведення уроків української мови.

Основними критеріями відбору текстів для їх використання на уроках мови є: мовний (тексти мають бути насичені комунікативно-значущою лексикою, мовними явищами); виховний (тексти мають бути духовно-морального спрямування); комунікативний (формування комунікативних умінь на базі дібраних текстів); відповідність текстів молодшому шкільному віку.

Із метою розв'язання проблеми формування суспільствознавчих понять на уроках української мови у 2–4 класах ми склали тематичне планування з використанням народознавчого матеріалу про народні свята, народний календар, традиції, звичаї.

Наведемо приклади вправ, упроваджених у навчальний процес початкової школи на уроках рідної мови.

Тема уроку «Способи позначення м'якості приголосних».

У ході словникової роботи діти відгадують загадку: «Худне з кожним днем товстят і не поправиться ніяк». Використовуючи «Сучасний тлумачний словник української мови» за загальною редакцією В. В. Дубічинського, дається лексичне значення слова «календар». Після цього дітям пропонується підкреслити тверді приголосні, визначити, за допомогою яких голосних позначені тверді приголосні, знайти у словнику 5 слів із твердими приголосними.

Під час бесіди діти дізнаються, що в Давньому Римі календами називали

перші числа кожного місяця, за якими жерці, служителі храмів вели рахунок часу. Далі діти знайомляться з тим, що давні предки повністю залежали від мінливості природи, що змушувало землеробів ретельно вивчати навколишній світ, установлювати закономірності та зв'язки одних явищ з іншими.

Дітям пропонується відповісти на питання: «Які народні прикмети ви знаєте? Які ви спостерігали у природі?». Діти називають прикмети:

- Ластівки і стрижі літають низько над землею, майже торкаються грудками поверхні води – значить бути дощу, хоча в небі ще ні хмаринки.
- Якщо вдень було ясно, а вночі холодно – чекайте змін до гарної погоди.
- Тиха світла ніч без роси – чекай дощу на наступний день.

Грамматичне завдання: підкреслити червоним кольором м'які приголосні, синім – тверді.

Аналогічну роботу проводимо під час ознайомлення з темою «Дзвінки та глухі приголосні. Народні прикмети. Масляна»

Прикмети:

Негода в неділю перед масляною – до урожаю грибів.

Якщо на масницю йде сніг, буде врожай гречки.

У ході бесіди діти дізнаються, що чесна, широка, весела, семікова племінниця, об'їдальниця, сирний тиждень – так у народі називають це чудове перехідне свято. Масляна (сирний тиждень) справляється за сім тижнів до Великодня і припадає на період із кінця лютого до початку березня.

Масляна – чудове свято прощання

із зимою та зустрічі весни. Раніше в селах у ці дні влаштовували справжні веселощі й галасливі ярмарки.

Казка є найбільш відомим дітям зразком народознавства, тому на уроках рідної мови пропонуються різні види робіт з її текстами, спрямовані перш за все на засвоєння програмового матеріалу, розвитку зв'язного мовлення та виховання національної свідомості молодшого школяра.

Наведемо приклади роботи над казкою «Рукавичка» під час вивчення теми «Звуки і букви. Алфавіт». Дітям було запропоновано записати назви тварин в алфавітному порядку. Крім того, діти виконували творчі завдання: придумати кінцівку казки, якщо дідусь ішов до лісу без собаки; якщо б рукавичка розірвалася тощо.

Уведення народознавчого матеріалу (приказки, прислів'я, прикмети, пісні, казки) можливе під час будь-яких тем із різним граматичним завданням: знайти слова-предмети, слова-ознаки предметів, протилежні слова, слова близькі за значенням, робота з деформованим текстом тощо.

Отже, структура формування мовної компетентності на народознавчому матеріалі полягає у:

- 1) проведенні лексичної роботи щодо розкриття застарілих слів;
- 2) постановці питання з метою формування комунікативної компетенції учнів, розвитку їх інтелекту та ерудиції;
- 3) виконанні різних розвивальних вправ із опорою на текст із метою розвитку уваги, пам'яті, мислення, здібності до аналізу й синтезу.

Висновки. Систематична народознавча спрямованість матеріалу на уроках української мови під час вивчення кожної теми допомагає

формуванню не тільки мовної компетентності, але й суспільствознавчих понять, етнічної самосвідомості, сприяє розвитку абстрактного та творчого мислення учнів

початкових класів. Через систему народознавчого матеріалу відбувається формування національно свідомої мовної особистості молодшого школяра.

Література

1. Воропай О. Звичаї нашого народу : етнографічний нарис / О. Воропай. – Х. : Фоліо, 2007. – 508 с.
2. Выготский Л. С. Мышление и речь / Л. С. Выготский // Собрание сочинений : в 6 т. – М. : Просвещение, 1982. – Т. 2. – 392 с.
3. Давыдов В. В. Периодизация психологического развития детей / В. В. Давыдов // Возрастная и педагогическая психология : учеб. пособ. – М. : Педагогика, 1980. – С. 41–45.
4. Державний стандарт початкової загальної освіти. – К. : Шкільний світ, 2011. – 45 с.
5. Русова С. Вибрані педагогічні твори / С. Ф. Русова – К. : Освіта, 1996. – С. 304.
6. Стельмахович М. Г. Етнопедагогічні основи вивчення народознавства в школі / М. Г. Стельмахович // Початкова школа. – 1990. – № 12. – С. 2–8.
7. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : у 5-ти т. – Т. 3 – К. : Радянська школа, 1976.
8. Ушинський К. Д. Рідна мова / К. Д. Ушинський // Вибрані педагогічні твори : у 2-х т. – Т. 1. – К., 1983. – С. 104–133.